

Cordocentrism of Ukrainian Romanticism: Philosophy in Literature

UDC: 1 (091)

DOI: 10.15421/172210

Lysokolenko TetianaPh.D., Asoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-1545-8682>, lusokolenko@gmail.com*Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council (Dnipro, Ukraine)***Reznikov Serhii**Ph.D., Asoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-0006-8879>, priest@3g.ua*Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

This work is devoted to the study of the literary heritage of the representatives of Ukrainian romanticism through the prism of one of the most typical features of Ukrainian philosophy – cordocentrism. The authors argue that the cordocentrism of Ukrainian romanticism allows us to speak of the syncretism of Ukrainian culture – in terms of convergence of philosophical and literary ideas. Analyzing the creative heritage of T. Shevchenko, M. Kostomarov, P. Kulish and M. Gogol, researchers state the following. Taras Shevchenko's thoughts as a representative of Ukrainian romanticism have their source in the heart, as the center of human spiritual life. The main characters of Kobzar are emotional natures, subject to the influences of their own life experiences, which are manifested through the heart. For Nikolai Kostomarov, the human heart is a container of the human spirit, where moral values, which through religious faith can lead to God, prevail. The heart in Panteleimon Kulish's works is a symbol of human spirituality, it combines everything simple that is in man, and complex, which is not subject to mental comprehension, is a container of faith, hope and love. Creating a "gallery of human souls" N. Gogol considers the soul to be the basis of human essence, the heart is the bottom of the soul, which allows you to see the hidden truths of the world.

Based on the analysis, we can talk about the following. In the legacy of these literary figures we find a reflection of the basic ideas of the Ukrainian "philosophy of the heart." In particular, the philosophical line is seen in the reception of the following provisions. The heart as the center of human spirituality, as a measure of actions (moral aspect), as an irrational motive for actions, activities (as activities at the call of the heart). Literary artists present to us a national gallery of cordocentrism, through the discovery of various images of the inner world of the ordinary man of the Romantic era, who lives by the call of feelings, faith, command and impulse. The above allows us to say that the approach to the analysis of cordocentrism in the literature of the Ukrainian Romantic era allows us to reveal the unknown facets of the creative search of artists and expand the boundaries of understanding the phenomenon of Ukrainian cordocentrism.

Keywords: romanticism, cordocentrism, Ukrainian philosophical tradition, syncretism**Citation:** Lysokolenko, T. & Reznikov, S. (2022) Cordocentrism of Ukrainian Romanticism: Philosophy in Literature. *Grani*. 25(1), 72-76. <https://doi.org/10.15421/172210>

Кордоцентризм українського романтизму: філософія у літературі

Лисокolenко Тетяна, Рєзніков Сергій*Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради» (Дніпро, Україна)*

Анотація

Дослідженню літературної спадщини представників українського романтизму крізь призму однієї з найтиповіших рис української філософії – кордоцентризму присвячена ця робота. Автори обстоюють позицію про те, що кордоцентризм українського романтизму дозволяє говорити про синкретизм української культури – в аспекті зближення філософських і

Стаття надійшла / Article arrived: 24.01.2022

Схвалено до друку / Accepted: 25.02.2022

літературних ідей. Проводячи аналіз творчого спадку Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша та М. Гоголя дослідники констатують наступне. Думки Тараса Шевченка як представника українського романтизму мають своє джерело в серці, як осередді духовного життя людини. Головними героями Кобзаря виступають емоційні натури, підвладні впливам власних життєвих вражень, що проявляються через серце. Для Миколи Костомарова серце людини постає вмістилищем людського духу, де панують моральні цінності, які через релігійну віру здатні привести до Бога. Серце у Пантелеймона Куліша виступає символом людської духовності, воно поєднує в собі як все просте, що є в людині, так і складне, яке непідвладне розумовому осягненню, являє собою вмістилище віри, надії та любові. Створюючи “галерею людських душ” М. Гоголь саме душу вважає основою сутності людини, серце є дном душі, що дозволяє бачити приховані істини світу.

На основі проведеного аналізу можна вести мову про наступне. У спадку вказаних літературних діячів знаходимо віддзеркалення основних ідей української “філософії серця”. Зокрема, філософська лінія вбачається в рецепції наступних положень. Серце як осереддя духовності людини, як міра вчинків (моральний аспект), як нерационалізований мотив вчинків, діяльності (як діяльність за покликом серця). Літературні митці представляють перед нами національну галерею кордоцентризму, через розкриття різноманітних образів внутрішнього світу ординарної людини доби Романтизму, яка живе за покликом почуттів, віри, веління та пориву серця. Вищевикладене дає змогу стверджувати, підхід до аналізу кордоцентризму в літературі доби українського Романтизму дозволяє розкрити невідомі грані творчих пошуків митців та розширити межі розуміння феномену українського кордоцентризму.

Ключові слова: романтизм, кордоцентризм, українська філософська традиція, синкретизм

Цитування: Лисоколенко Т., Резніков С. Кордоцентризм українського романтизму: філософія у літературі. Науково-теоретичний альманах Грані. 2022. Том 25. №1. С. 72 - 76. <https://doi.org/10.15421/172210>

Вступ.

Дослідження різноманітних сторінок українського філософського спадку перебуває в полі зору вітчизняних науковців, особливо коли мова йде про ті аспекти, які зближують національні культурні традиції з європейськими. І явище українського романтизму в цьому контексті має своєрідну перевагу, яка полягає в тому, що цей феномен дозволяє говорити про синкретизм української культури – в аспекті зближення філософських і літературних ідей, які одночасно, не опиняються далеко від стовбової дороги європейської філософії. Український романтизм – це явище особливого порядку, яке виступає логічним продовженням філософських інтенцій доби українського бароко з екстраполяцією, напевно на ментальному рівні, тем, ідей, в цілому світовідчуття, в тексти літературних діячів.

Як напрям у європейській культурі, романтизм базується на новому світовідчутті людини, байдужої до побудови систем, з прагненням заглибитися до власних глибинних основ буття, з критикою розуму та культом серця (Лисоколенко 2010). У межах цієї культурної течії підіймаються питання про роль екзистенційних станів людини, значення несвідомого в ході продукування знань. Увага романтиків прикута до внутрішнього світу людини, де людина постає дуже складною істотою. Осяяння, натхнення та передчуття душі – це ті переживання, що відкривають вихід із сфери буденності до вищих духовних сфер, маючи глибоке значення в структурі культурних шукань представників романтизму (Лисоколенко, 2010).

Звичайно, що в межах різних країн простежується певна специфіка репрезентації тем, що підіймалися романтиками, український романтизм у цьому випадку не є виключенням. Спадщина діячів романтизму пройнята величезною кількістю емоцій і вражень від сприйняття навколишньої дійсності. У центрі уваги представників українського романтизму

опиняється людина з особливим внутрішнім світом і значущістю духовної сутності “серця”. “Філософія серця” доби українського романтизму сприяла пробудженню національної самосвідомості, відобразилася в поглядах українських письменників, вчених, істориків, філологів і культурних діячів.

Якщо сягнути глибше, то можна побачити, що історико-філософський аналіз теми “серця” як відображення моральної та інтелектуальної суті особистості, бере свій початок від Старого заповіту. “Серце” у православ’ї виступає в якості абсолютного центру, через який можливий дотик до Бога. У Біблії поняття серця зустрічається на кожному кроці. Скоріш за все у християнській антропології воно означає орган всіх почуттів взагалі та релігійного почуття зокрема. Аналіз “духовного серця” здійснюється в найрізноманітніших аспектах. Так, серце в Святому Письмі постає як основа і сутність душі, центр почуттів, місце зустрічі людини зі Всевишнім. За його допомогою розкривається сутність “внутрішньої людини”, віри, морального закону, та інші характеристики серця можемо зустріти в Біблії. Так, Б.Вишеславцев, досліджуючи різні аспекти теми “серця” у роботі “Серце у християнській і індійській містиці”, зазначає, що “говорити в серці – означає на біблійській мові думати. Серце є органом волі, воно приймає рішення” (Вишеславцев, 1990, 62). У Біблії говориться про “серце моря”, про “серце землі” як про те, що приховується в їх таємничій глибині. Серце у християнстві є органом, який встановлює особливий містичний зв’язок з Богом, з ближнім та має назву християнської любові.

Звернення до кордоцентричної проблематики простежується в різні історичні часи і в різних національних світоглядах. Яскравим таким прикладом виступає націлена на людину філософія Блеза Паскаля (Лисоколенко, 2010). Його “логіка серця” може сприйматися своєрідним бунтом проти раціоналізованої

філософії. Закони “серця” на думку Б.Паскаля, невідомі розуму. Саме такі апеляції можна зустріти в його “Думках”: “ми пізнаємо істину не лише через рацію, а ще й через серце. У цей останній спосіб ми пізнаємо перші принципи, і даремно раціональне міркування, не беручи в цьому участі, силкується їх подолати.... Знання перших принципів, як-от простір, час, рух, число, таке ж тверде як і будь-яке з тих знань, що дають їх нам наші раціональні міркування, і саме на ці знання серця й інстинкту рацію слід опиратися і на них ґрунтувати свою дискусію” (Паскаль, 2009, с. 41).

Український кордоцентризм романтизму стає логічним продовженням розвитку найтиповішої риси українського народу – емоціоналізму, корені якого сягають часів Київської Русі, а саме митрополита Іларіона, Володимира Мономаха, Данила Заточника й інших зачинателів української філософської думки. Поняття про серце як філософський концепт, виступає в XVII ст. у творах українського мислителя Кирила Транквіліона-Ставровецького і знаходить подальший розвиток у поглядах Петра Могили, Георгія Кониського та ін. вітчизняних діячів. Більш дефінітивне філософське поняття серцю надавав спочатку Г. Сковорода, потім П. Юркевича. Український романтизм XIX ст. є багатограним явищем, яке знайшло вираз не лише у філософських концепціях, а й проявило себе в літературній діяльності культурної інтелігенції того часу. Саме цей аспект потребує подальшого дослідження, в контексті особливостей репрезентації філософських набутків, які безсумнівно, збагачують і українську літературу, і українську філософію, і дають змогу говорити про концептуальне, синкретичне дослідницьке українське філософсько-літературне ядро.

Аналіз досліджень та публікацій.

Варто зазначити, що в останній час тематика українського кордоцентризму досліджується доволі розлого, з різних боків. Так, Бігун О. (2020) аналізує перетворення християнських традицій в поезії Т. Шевченка, констатуючи наявність апофатичного підходу у діалектиці Богошукання. Ракітянська Л. (2018) проводить ретроспективний аналіз ідеї людського розуму і почуттів в контексті українського кордоцентризму від дохристиянських часів до сучасності. Руденко, Т. П. (2019) комплексно підходить до дослідження українського кордоцентризму, що дозволяє авторці визначити екзистенційногуманістичну спрямованість українського світогляду, з витоків у агіографічних джерелах. У свою чергу, проведене дослідження “Український кордоцентризм: історія та сучасність” (Розова, Сидоренко, & Коваленко, 2019) дозволило авторам вести мову про екстраполяцію кордоцентристських ідей та їх залучення для вирішення проблем некласичного і постнекласичного типів науки.

У межах нашого дослідження цікавим вбачається дослідження “Типологія прийомів у літературі романтизму” (Бовсунівська, 2018), в межах якого розглядаються провідні художні прийоми західного

та українського романтизму. Результатом аналізу стала типологія прийомів, які пронизують весь феномен романтизму та становлять його прихований культурний код. Кордоцентризм визнається, окрім того, що він є літературним прийомом, одним з культурних кодів доби романтизму. “Кордоцентризм – прийом використання поетики серця як єдиної міри всіх речей. Серце є наскрізним мотивом у творчості всіх романтиків, його семантична палітра дуже багата: від сакрального чистого благородного жертвовного серця – до чорного серця вбивці тощо.... Вже естетика раннього романтизму актуалізує “серце” як основне знаряддя рецептивно-понятійного процесу. Меланхолії західних романтиків українські протиставили сердечну чутливість” (Бовсунівська, 2018, с. 24). Зокрема ця ідея наближує до розуміння єдиного українського культурного коду доби романтизму, як синкретичного філософсько-літературного феномена (Лисоколенко, Карпань, & Рогова, 2021). Втім, означені дослідження не в повній мірі формують уявлення про українських кордоцентризмдобиРомантизму,черезпевненамагання відокремити думки та ідеї представників філософії, літератури, що, на думку авторів не спростувало найсуттєвіших рис українського кордоцентризму, чим обумовлена мета цього дослідження.

Мета.

Визначити сутнісні риси кордоцентризму у літературній спадщині представників українського романтизму.

Результати дослідження.

Говорячи про філософію у літературі доби Романтизму, треба зважити на той факт, що філософія тут постає як вираз душі, а відчуття не є предметом вивчення, а виступають презентацією власного, індивідуального, світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння.

Можна говорити про те, що антропоцентризм Тараса Шевченка полягає у розумінні людини як центру всього буття та центру світу. Український Кобзар виходив з того, що людина приходить у світ сповнена надій на щасливе майбутнє, яке не лише не може бути досягнуте, а й стає джерелом нескінченних страждань (Лисоколенко, 2010). Перебуваючи на філософсько-релігійній позиції осягнення життєвої сутності людини, Шевченкова творчість розвивалася в душі християнської моралі. “Практика опертя на сакральні тексти наближає філософсько-кордоцентричні медитації Шевченка до української інтелектуальної традиції.... Прикметно, що смислові горизонти Шевченкового образу серця вибудовуються довкола емоційно-чуттєвої реакції на буття. Образ серця практично завжди виступає мірилом душевної відкритості і доброти” (Бігун, 2020, с. 147).

У ставленні до інших Т. Шевченко не міг залишатись байдужим, основою його світовідчуття є серце:

“Щоб люди не чули, – бо то Боже слово,

То серце по волі з Богом розмовля.

То серце щебече Господню славу” (Шевченко, 1982, с. 52-53). Думки Т.Шевченка як представника

українського романтизму є схожими з міркуваннями П.Юркевича, мають своє джерело в серці, як осередді духовного життя людини. Головними героями Кобзаря виступають емоційні натури, підвладні впливам власних життєвих вражень, що проявляються через серце. Стан, “коли заснули думи, серце спить” (Шевченко, 1982, с. 305) – від якого прагне уберегтися поет.

Як у Тараса Шевченка, у Миколи Костомарова світосприйняття виступає опертим на “серце” людини. Так, в “Законі Божому” (Книзі буття українського народу), у центрі уваги опиняється віруюча людина, віра якої народжується в глибині серця (Костомаров, 1991). Для такої людини віра виступає засобом пізнання як навколишньої дійсності, так своєї внутрішньої сутності. Тобто Микола Костомаров був переконаний, що серце людини є вмістилищем людського духу, де панують моральні цінності, які через релігійну віру здатні привести до Бога. Отже, саме у відчуттях українцями присутності Бога у бутті і полягає специфіка народного кордоцентризму (Лисоколенко, 2010).

Пантелеймон Куліш – сентиментальний, романтичний, мрійливий, спрямований до розкриття справжньої “сердечної” сутності. У своїх пошуках П.Куліш підіймав питання, які на той час були досить актуальними для формування національної свідомості українців. Головну увагу П.Куліш спрямовує на внутрішню сутність людини, що розуміється ним як чуттєва сторона людської істоти, в якій є “глибина душевна”, яку П. Куліш називає серцем. Через серце людина спілкується з Богом, воно саме за П.Кулішем, є божественним, виступає найкращим даром, саме тому важливо очистити своє серце і зробити його храмом божим. Серце у П.Куліша виступає символом людської духовності, воно поєднує в собі як все просте, що є в людині, так і складне, яке невіддільне розумовому осягненню, являє собою вмістилище віри, надії та любові (Куліш, 1992). Однак Пантелеймон Куліш не задовольняється лише такою характеристикою “серця”, намагаючись обґрунтувати власний патріотизм, він заходить так далеко, що стверджує відносну, а інколи й абсолютну, перевагу “серця” в українському національному характері, відкидаючи значення і роль інших його складових.

Треба відзначити, що П. Куліш одним з перших в українській філософській думці розглядає проблему співвідношення офіційної або “міської” та “народної” чи “хуторянської” науки. Міському способу життя письменник протиставляє життя села, характеризуючи його як життя серед природи, що зберігає справжні цінності буття людини, вихідними з яких є існування за покликом власної душі і серця. Така “селянська” філософія П.Куліша являє собою символи національної самобутності, де люди живуть за велінням серця і мають можливість піддаватися таємничим поривам відчуттів. Особливу увагу П. Куліш приділяв українській мові як вічному скарбові народного серця. Він відстоював позицію про “мову серця”, і “мову розуму”, звертаючи увагу на те, що в Україні існувало дві мови: зовнішня, що апелює до

розуму і мова внутрішня, що йде від серця народу й здатна виразити найтонші рухи душі людини. Отже, зупиняючись на феномені “мови серця”, треба відмітити, що жива мова українського народу найяскравіше представлена у творчості письменників, і виходячи з того, що філософська думка України розвивалася в межах саме літературного оточення, її дослідження неможливе без звернення до літературного процесу (Лисоколенко, 2010).

Створюючи “галерею людських душ” М. Гоголь саме душу вважає основою сутності людини, серце є дном душі, що дозволяє бачити приховані істини світу. Одним з головних завдань його творчості полягало в потребі оживити душу. Саме так в “Авторській сповіді”, письменник сформулював сутність своїх творчих шукань, зазначаючи, що “змалку була в мене пристрасть спостерігати за людиною, ловити душу її в найменших рисах і рухах її” (Гоголь, 1983, с. 206). Микола Васильович вважав, що ключ до розуміння світу і буття захований у душі людини. Причина зла, на його думку, полягає у мертвості людини, якій бракує глибини почуттів для усвідомлення таємниць своєї душі. М. Гоголь переконаний, що індивіду потрібно пізнати свою справжню духовну сутність, щоб творити добро. У його оповіданнях образ людини ніби розпадається на частини, внаслідок чого людина спрощується, втрачається багатогранність її душі, вона стає мертвою, нездатною до самозаглиблення. Ця тема “чорноти душевної” на просвітлення якої має спрямовувати свої зусилля людина виступає лейтмотивом багатьох творів М. Гоголя.

Висновки.

На основі проведеного дослідження можна вести мову про наступне. Кордоцентризм українського романтизму постає синкретичним явищем, існуючим у межах філософсько-літературного знання, яке увібрало в себе національні ментальні риси, різноманітні ідеї, висунуті в різних історичних періодах становлення кордоцентричної лінії української культури. Літератори українського романтизму, продовжуючи традиції вітчизняної філософії, розробили оригінальну філософію “серця людини”, що постає основою світосприйняття та духовного життя. Концепція “серця” в добу Романтизму набуває піку свого розвитку в українській філософській традиції. Так, серце у Памфіла Юркевича постає як джерело потаємного пізнання людини. Саме розуміння серця як осередку духовності людини, що включає в себе елемент людської свободи, яка не може бути повністю вираженою логічними поняттями, приводить П. Юркевича до проблеми “справжності” речі, котра з часом стає однією з основних в інтуїтивізмі та екзистенціалізмі.

Такі ж інтенції супроводжують кордоцентричну лінію українських літераторів. У спадку Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова та М. Гоголя знаходимо віддзеркалення основних ідей української “філософії серця”. Зокрема, філософська лінія вбачається в рецепції наступних положень. Серце як осереддя духовності людини, як міра вчинків (моральний аспект), як нераціоналізований мотив

вчинків, діяльності (як діяльність за покликом серця). Літературні митці представляють перед нами національну галерею кордоцентризму, через розкриття різноманітних образів внутрішнього світу ординарної людини доби Романтизму, яка живе за покликом почуттів, віри, веління та пориву серця. Наведене дає змогу стверджувати, що підхід до деталізації сутності кордоцентризму в літературі доби українського Романтизму дозволяє

розкрити невідомі грані творчих пошуків митців та розширити межі розуміння феномену українського кордоцентризму. Слід зауважити, що вивчення творчого спадку представників українського романтизму сьогодні має велике значення у плані відродження духовності, моральності, національної культури і переосмислення місця й ролі людини у сучасному світі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бігун О. Християнський кордоцентризм Тараса Шевченка. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2020. 11(1). С. 241 – 250. DOI: <https://doi.org/10.31648/pw.5984>.
- Бовсунівська Т. В. Типологія прийомів у літературі романтизму. Сучасні літературознавчі студії. 2018. №15. С. 21-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sls_2018_15_5.
- Вышеславцев Б. П. Сердце в христианской и индийской мистике. Вопросы философии. 1990. №4. С. 62 – 87.
- Гоголь Н. В. Избранные произведения: в 2 т. Т.2. К.: Дніпро, 1983. 415 с.
- Костомаров М. І. Закон божий (книга буття українського народу). К.: Либідь, 1991. 40 с.
- Куліш П. Хутірська філософія. Хроніка 2000. Україна: філософський спадок століть. 1992. № 2. С. 78 – 89.
- Лисоколенко Т. В. Ірраціональний досвід в українській філософській думці XVI-XIX ст.: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. Слов'янський державний педагогічний університет. Слов'янськ, 2010. 192 с.
- Лисоколенко Т., Карпань І., Рогова О. Український екзистенціалізм: поміж філософією та літературою. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2021. 24(7-8). С. 13-20. DOI: <https://doi.org/10.15421/172173>
- Паскаль Б. Думки. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. 704 с.
- Ракітянська Л. Ідея співвідношення людського розуму і почуттів в контексті Українського кордоцентризму: історична ретроспектива. Освітologia. 2018. №7. С. 29-37. DOI: <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2018.7.2937>.
- Розова Т. В., Сидоренко О. П., Коваленко О. А. Український кордоцентризм: історія та сучасність. Гілея. 2019. 148 (№9), Ч.2. С. 124 – 132.
- Руденко Т. П. Кордоцентризм як головна риса української екзистенційної ментальності в українській філософії. Гілея. 2019. 151 (№12), Ч. 2. С. 116 – 119.
- Шевченко Т. Г. Кобзар. К.: Дніпро, 1982. 647с.

REFERENCES

- Bigun, O. (2020). Khrystyians'kyi kordotsentryzm Tarasa Shevchenka. [Taras Shevchenko's Christian Cordocentrism]. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 11(1), 241–250. DOI: <https://doi.org/10.31648/pw.5984>.
- Bovsuniv's'ka, T. V. (2018). Typolohiya pryymiv u literatury romantyzmu. [Typology of Techniques in the Literature of Romanticism]. *Suchasni literaturoznachni studiyi*, 15, 21-25. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sls_2018_15_5.
- Gogol, N. V. (1983). *Yzbrannyye proyzvedenyya*. [Selected Works]. V 2 t. T.2. K.: Dnipro.
- Kostomarov, M. I. (1991). *Zakon bozhyy (knyha buttya ukrayins'koho narodu)*. [God's Law (the Book of the Existence of the Ukrainian People)]. K.: Lybid'.
- Kulish, P. (1992). *Khutir's'ka filosofiya*. [Farm Philosophy]. *Khronika 2000. Ukrayina: filosof's'kyi spadok stolit'*, 2, 78-89.
- Lysokolenko, T. (2010). *Irratsional'nyy dosvid v ukrayins'kii filosof's'kii dumtsi XVI-XIX st.* [Irrational Experience in Ukrainian Philosophical Thought of the XVI-XIX Centuries]. Dys. kand. filos. nauk. Slov'yans'kyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet, Slov'yans'k.
- Lysokolenko, T., Karpan', I., & Rohova, O. (2021). Ukrayins'kyi ekzystentsializm: pomizh filosofiyeyu ta literaturoyu. [Ukrainian Existentialism: Between Philosophy and Literature]. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 24(7-8), 13-20. <https://doi.org/10.15421/172173>.
- Pascal, B. (2009). *Dumky* [Thoughts]. K.: DUKH I LITERA.
- Rakityanska, L. (2018). Ideya spivvidnoshennya lyuds'koho rozumu i pochuttiv v konteksti Ukrayins'koho kordotsentryzmu: istorychna retrospektyva. [The idea of the relationship between human mind and feelings in the context of Ukrainian cordocentrism: a historical retrospective]. *Osvitolohiya*, 7, 29-37. <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2018.7.2937>.
- Rozova, T. V., Sidorenko, O. P., & Kovalenko, O. A. (2019). Ukrayins'kyi kordotsentryzm: istoryia ta suchasnist' [Ukrainian Cordocentrism: History and Modernity]. *Hileya*, 148(9), Ch.2, 124-132.
- Rudenko, T. P. (2019). Kordotsentryzm yak holovna rysa ukrayins'koyi ekzystentsiynoyi mental'nosti v ukrayins'kii filosofii [Cordocentrism as the Main Feature of the Ukrainian Existential Mentality in Ukrainian Philosophy]. *Hileya*, 151(12), Ch.2, 116–119.
- Shevchenko, T. H. (1982). *Kobzar*. K.: Dnipro.
- Vysheslavtsev, B. P. (1990). *Serdtshe v khrystyianskoi y yndyyskoi mystyke*. [Heart in Christian and Indian Mysticism]. *Voprosy filosofiy*, 4, 62-87.